

Waluś, Konrad Jan / Waluś, Jan Henryk

Pieniądz wojskowy w Płocku i jego emitenci

Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku 19, 113-122

2011

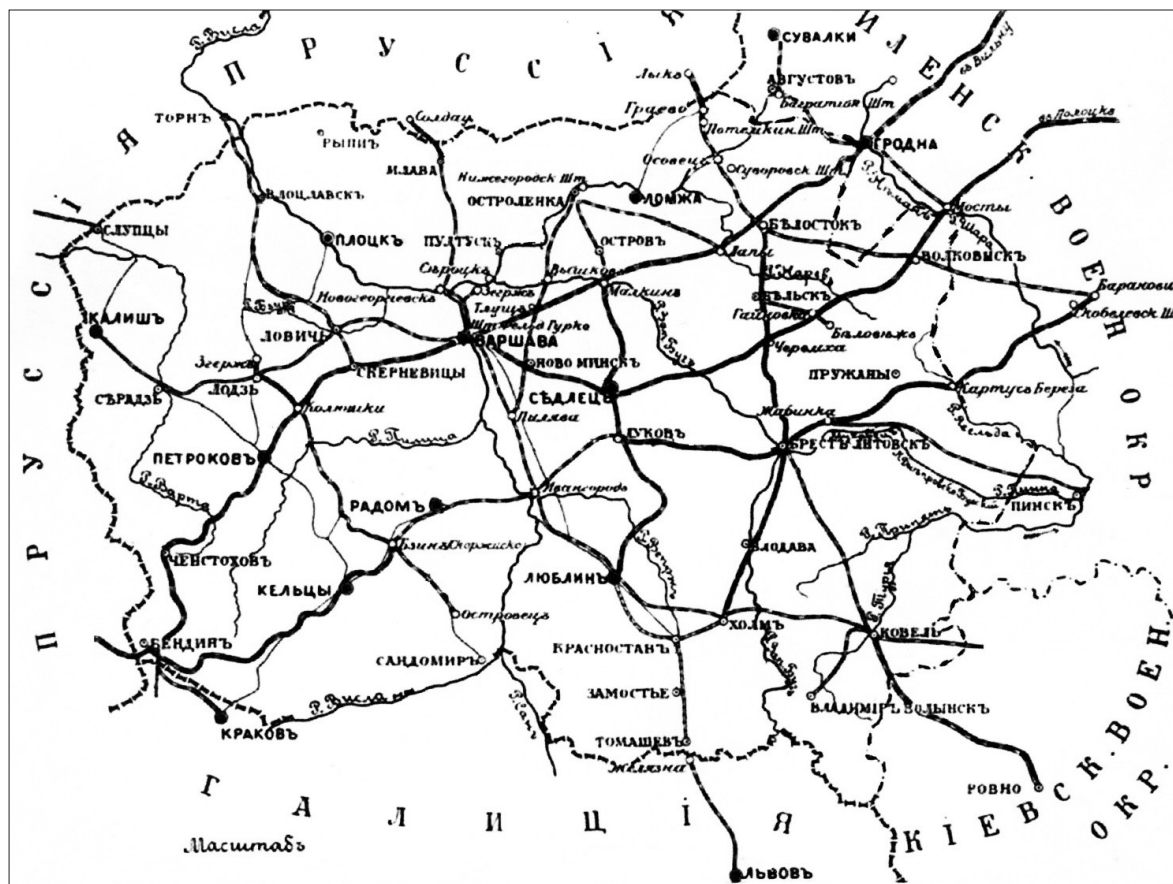
Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KONRAD JAN WALUŚ, JAN HENRYK WALUŚ

Пінідз воісковы в Плоску і яго емітэнці

Пінідз воісковы па'явіў сід на польскіх зіеміах забору росыіскаго в другіей п'овіе ХІХ віеку. Емітаваў го пуќкі стаціонуяќе в Кр'ольстве Польскім. З оќо 500 једностек воісковых, розлокowanych на о'бсарзе цаго ќвчаснаго паіства росыіскаго, удао сід зідентыфікаваќ 34 пуќкі, ќорэ постуѓіваў сід в оќреслонх мідсцах гарнізонів таќімі валорамі п'атнічымі. Інтесуяќы јест факт, же 26 емісіі поћодзі з гарнізонів з прыѓранічнх оќреѓов воісковых: 23 – з Варшавскіей Оќреѓу Воіскавого, 2 – кідовскіей і 1 – з каукаскіей. Дзісіај бардоу трудно јест усталіќ, кіеу посћеѓољне емісіе буўу в'водзанае до о'біегу, јакімі засадамі сід пры т'м кіеровано, в јакіх мідсцах handловых, каснах, јадќоданіах чы пунктaх усћуговых стошовано пінідзе воіскове. З достељных матеріалів вьніка, же вьдавацамі буўу „оћіерскоје собраніај” і „војенныје собраніај”, тј. клубы і касына оћіерскіе,

Warszawski Okręg Wojskowy.

w których prowadzono działalność towarzyską, kulturalną, oświatową i handlową. Organizacje takie zaczęły powstawać w armii rosyjskiej w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku. Zostały one zatwierdzone rozporządzeniem carskim z 1873 roku, później nowelizowanym w latach 1884 i 1907.

Pierwsze kluby powstały już w 1871 roku w okręgach warszawskim, wileńskim i finlandzkim. Zrzeszały kadre oficerską, w większości przeniesioną z rdzennych terenów Imperium Rosyjskiego, która czuła się mocno wyobcowana wśród nieprzyjaznej, odrębnej językowo i religijnie ludności miejscowej. Wojskowi m.in. z tego powodu spędzali w klubach cały swój czas pozasłużbowy. Mieli tam czytelnie, biblioteki, sale odczytowe, taneczne, gościnne, sale gier, miejsca nauki i trenowania fechtunku, jadłodajnie i bufety, gdzie o każdej porze dnia można było zjeść i zakupić napitek, także na kredyt. Kasyna były w pełni samodzielne, utrzymywały się ze składek udziałowców, miały swój zarząd i gospodarza (prezesa), który rozliczał się w corocznym sprawozdaniu. To prawdopodobnie tam narodziła się inicjatywa wprowadzenia wojskowych znaków płatniczych. Tą metodą próbowano uregulować trudny i niewygodny system kredytowania zakupów, zapisy w zeszytach, a następnie kłopotliwe i uciążliwe rozliczanie się z żołnierzami. Każdy oficer mógł zaciągnąć kredyt, który otrzymywał w postaci pieniądza pomocniczego i z którego był rozliczany przy poborze żołdu.

Od 1873 roku w pułkach grenadierskich i gwardyjskich pojawiły się „sołdackije sobranija” – kluby żołnierskie, do których należeli podoficerowie nadterminowi. Mieszkali oni w koszarach, nawet gdy byli żonaci, i stołowali się razem z wojskiem w kuchni żołnierskiej. Wtedy też pojawiły się monety stukopiejkowe¹, najczęściej wykorzystywane do zapłaty za posiłki. Wartość ich była bardzo duża, wynosiła więcej niż miesięczny żołd żołnierza. Większa gotówka w rękach szeregowców pojawiała się tylko latem i jesienią, gdy okoliczni właściciele ziemscy zatrudniali ich do prac polowych.

Daty na monetach najczęściej nie występują, znane są tylko dwa takie przypadki: rok 1884, wybitą puncą na emisji 86. Wilmanstrandzkiego Pułku Piechoty w Starej Rusie, i rok 1896 – w 2. Brygadzie Strzelców w Częstochowie. Szata graficzna wojskowej monety była bardzo uboga, zawierała tylko numer i pierwsze litery nazwy pułku. Pułki armii carskiej miały bardzo długie, często zmieniające się, nazwy. Zależały one od nazwiska patrona, którym najczęściej był członek rosyjskiej rodziny panującej, od miejsca stacjonowania lub formowania jednostki, a czasem od nazwy zwycięskiej bitwy. Badacze tych znaków płatniczych, niekiedy trudnych do identyfikacji, przyjmują, że rozwój tej formy płatniczej nastąpił w okresie między wojną rosyjsko-turecką (1877-1878) a wojną rosyjsko-japońską (1904-1905). Okres ich użytkowania zakończył się w sposób naturalny wraz z wybuchem pierwszej wojny światowej w 1914 roku.

W Płocku w ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku ślad swojego pobytu zaznaczyli żołnierze rosyjscy z około 25 pułków. Spośród nich dwa pułki posiadały i posługiwały się monetami wojskowymi.

Pierwszym z nich był 3. batalion strzelców (3-и Стрелковый Батальон) 1. brygady strzelców², który na krótko pojawił się w Płocku, by później przenieść się do Gostynina³ i Łodzi.

Inną pamiątką po tym pułku jest nieśmiertelnik żołnierski.

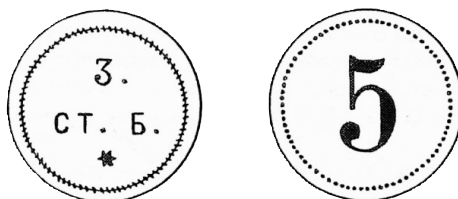
¹ Ceny podstawowych artykułów spożywczych wynosiły wtedy: chleb pyłowy (funt) – 4 kopiejki, główka kapusty – 1/4 kopiejki, ziemniaki (korzec) – 1-2 rubli, mięso baranie (funt) – 12 kopiejek, mięso wieprzowe (funt) – 10-16 kopiejek, słonina (funt) – 14 kopiejek, jaja (kopa) – 140-240 kopiejek. Zarobki dzienne kształtowały się następująco: murarz – 128-153 kopiejki, robotnik – 55 kopiejek, stolarz – 160 kopiejek, zarobki miesięczne: podporucznik – 39 rubli 75 kopiejek, porucznik – 41 rubli 25 kopiejek, dowódca kompanii – 96 rubli. Obiady w kasynie oficerskim (miesięcznie) kosztowały 9 rubli, porcja smażonych ziemniaków z tłuszczem i kiełbasą kosztowała 5 kopiejek.

² 1. brygada strzelców stacjonowała w Królestwie Polskim od Powstania Styczniowego w 1863 r. Poszczególne bataliony stacjonowały w Piotrkowie Trybunalskim, Łodzi, Łęczycy i Warszawie. W 1888 r. 3. batalion został przeformowany na 3. pułk strzelców. Ślady jego pobytu znajdujemy w Płocku, w Gostyninie i (od 1910) w Łodzi. Nazwa pułku odnosi się do l. 1870-1888, co datuje nam górną granicę wybitcia emisji.

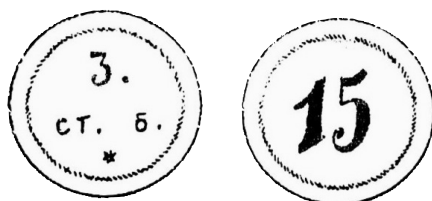
³ 3. batalion strzelców przybył do Gostynina w 1896 r. i kwaterował w koszarach przy ul. Kutnowskiej. Liczył 2000 żołnierzy. Dysponował kasynem, w którym oficerowie posługiwali się monetami pułkowymi. Kasyno mieściło się w budynku u zbiegu ulic Wesolej i Żychlińskiej. 3. pułk strzelców opuścił Gostynin w 1908 r.; zob.: B. Konarska-Pabiniak, *Gostynin. Szkice z przeszłości*, Gostynin 2004, s. 21-25.

2 kopiejki
 av. Numer i pierwsze litery nazwy pułku: 3. СТ.Б., wokół obrzeża sznurkowa obwódka, u dołu sześcioramienna gwiazda.
 rew. Duża cyfra 2, wokół obrzeża otok perełkowy.
 Mosiądz, okrągła, Ø ok. 22,7 mm.
 [M. Kowalski, *Polska moneta prywatna i wewnętrzna od 18 do 20 wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 4, 1960, z. 1-2, s. 107 – poz. 293, tabl. IX – 293]

5 kopiejek
 av. jw.
 rew. Duża cyfra 5, wokół obrzeża sznurkowa obwódka.
 Mosiądz, okrągła, Ø ok. 22,7 mm.
 [B. Sikorski, *Monety zastępcze i żetony z obszaru zaborów rosyjskiego i austriackiego*. Katalog, t. IX, Piła 2010, s. 41]

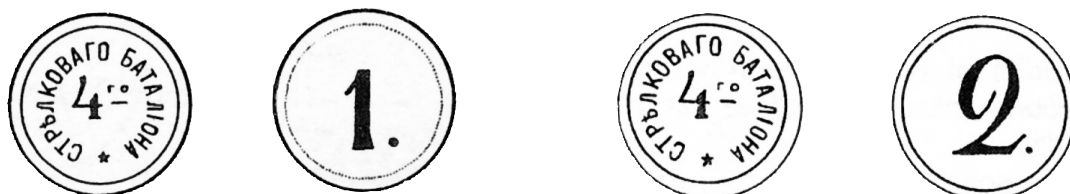

15 kopiejek
 av. jw.
 rew. Duża liczba 15, przy obrzeżu sznurkowa obwódka.
 Mosiądz, okrągła, Ø ok. 22,7 mm.
 [M. Bartoszewicki, A. Szyszkina, *Rosyjskie monety wojskowe 1874-1914 na ziemiach polskich*, Warszawa 1992, s. 13, 20. Oryginalna moneta znajduje się w zbiorach Ermitażu w Petersburgu, nr kat. 8868]

Nieśmiertelnik żołnierza 3. pułku strzeleckiego z 4. rot, nr porz. 207; z kolekcji Zygmunta Różalskiego z Płocka.

Drugim pułkiem, w którego kasynach posługiwano się monetą wojskową, był 4. batalion strzelców (4-й Стрелковый Батальон) 1. brygady strzelców. Po krótkim pobycie w Płocku jednostka ta stacjonowała w Kutnie i Łodzi.

1 kopiejka
 av. Numer pułku: 4-go i napis СТРѢЛКОВАГО БАТАЛІОНА, wokół obwódka liniowa.
 rew. Duża cyfra 1., wokół obrzeża obwódka z drobnych perełek.
 Mosiądz, okrągła, Ø ok. 17 mm.
 [M. Bartoszewicki, *Tajemniczy zbiorek z Ermitażu*, „Militaria XX wieku” 2004, nr 10, s. 39. Oryginalna moneta znajduje się w zbiorach Ermitażu w Petersburgu, nr kat. 8867]

2 kopiejki
 av. jw.
 rew. Duża cyfra 2., wokół obrzeża obwódka z drobnych perełek.
 Mosiądz, okrągła, Ø ok. 17 mm.
 [B. Sikorski, dz. cyt., s. 42]

Innym śladem pobytu żołnierzy 4. batalionu strzelców w Płocku jest grób znajdujący się na tutejszym cmentarzu garnizonowym. Widnieje na nim napis: „Podporucznik 4-go strzeleckiego pułku Николай Николаевич Окуличь, urodził się 26 listopada 1882 roku, zmarł 17 sierpnia 1907 roku, od współtowarzyszy pułku”.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej w 1918 roku i odzyskaniu niepodległości przez Polskę przystąpiono do organizowania Wojska Polskiego. Wszyscy jego dowódcy i oficerowie wywodzili się ze szkół, które ukończyli w Rosji, Niemczech i Austrii. Większość miała doświadczenie wojskowe nabyte podczas wojny. Oficerowie dawnych jednostek rosyjskich wnieśli także pamięć o spółdzielniach klubów oficerskich i sposobie ich funkcjonowania. I właśnie ci oficerowie podjęli się próby organizacji spółdzielczości w pułkach. Usankcjonowaniem tych działań stał się Rozkaz nr 14 Ministerstwa Spraw Wojskowych z 4 kwietnia 1922, dający prawne możliwości tworzenia spółdzielni wojskowych w Polsce. Wraz ze statutem określającym zasady działania, wyznaczono cele stojące przed spółdzielniami. Na pierwszym miejscu postawiono *zaopatrzenie stanu osobowego jednostek wojskowych w artykuły spożywcze i inne towary pierwszej potrzeby*, a na dalszym – *wychowanie obywatelskie żołnierzy, przygotowanie do przyszłego życia cywilnego i przeniesienie tam zasad spółdzielczości*. Członkami spółdzielni mogli zostać oficerowie i podoficerowie pułku, batalionu, którzy wnieśli swój kapitał. Po dokonaniu bilansu rocznego mieli oni prawo uczestniczyć w podziale zysku. Władze wojskowe pomagały powstającym spółdzielniom w obniżeniu kosztów stałych, poprzez zapewnienie bezpłatnego lokalu, przydział opatu, bezpłatne oświetlenie czy darmowy transport. W sklepach spółdzielni towary były nieco tańsze, gdyż sprowadzano je bezpośrednio z hurtowni, często z rabatem. To zachęcało żołnierzy do korzystania z tych placówek. Rozwój tej formy handlu najmocniej zaznaczył się w latach 1925-1939. Dzisiejsze badania wskazują, że w roku 1929 było najwięcej zorganizowanych spółdzielni, bo ponad 300. Aż 264 z nich emitowały swoje wewnętrzne monety o nominałach od 5 groszy do 5 złotych.

Monety groszowe wykonane były z cynku, czasem z aluminium, złotowe zaś – z aluminium, mosiądzu, niklu i alpaki. Szata graficzna awersu była tradycyjnie uboga i zawierała tylko numer i nazwę pułku, choć w niektórych przypadkach pojawiły się portrety patronów i inne motywy. Przykładem są wizerunki Tadeusza Kościuszki⁴, Stefana Batorego⁵, Stefana Czarnieckiego⁶, Józefa Piłsudskiego⁷, generała Józefa Bema⁸, a tak-

Nagrodek żołnierza 4. batalionu strzelców na cmentarzu garnizonowym w Płocku.

⁴ Tadeusz Kościuszko widnieje na następujących monetach: 1-złotowej 2. Pułku Piechoty Legionów, 1-złotowej 21. Pułku Piechoty „Dzieci Warszawy”, 5-złotowej 22. Pułku Piechoty, 1- i 5-złotowej 34. Pułku Piechoty, 1-złotowej 38. Pułku Piechoty Strzelców Lwowskich, 1-złotowej 55. Poznańskiego Pułku Piechoty, 1-złotowej 3. Pułku Strzelców Podhalańskich, 1-złotowej 22. Pułku Artylerii Polowej, 1-złotowej 2. Pułku Artylerii Ciężkiej, 5-złotowej 3. Pułku Lotniczego, 5-złotowej garnizonu Jabłonna.

⁵ Stefan Batory widnieje na monetach: 1-, 2- i 5-złotowej 31. Pułku Strzelców Kaniowskich, 1- i 5-złotowej 32. Pułku Piechoty, 1-złotowej 19. Pułku Ułanów Wotyńskich, 50-groszowej i 1-złotowej 3. Pułku Artylerii Ciężkiej, 1-złotowej 4. Dywizjonu Żandarmerii.

⁶ Stefan Czarniecki widnieje na monecie 1-złotowej 20. Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej.

⁷ Józef Piłsudski widnieje na monetach: 1-złotowej centrum szkolenia sztabu w Toruniu, 1-złotowej garnizonu Jabłonna, 4-złotowej 15. baonu Korpusu Ochrony Pogranicza.

⁸ Generał Józef Bem widnieje na monetach: 1- i 2-złotowej 6. Pułku Artylerii Polowej, 50-groszowej oraz 1- i 5-złotowej 1. Pułku Artylerii Ciężkiej, 1-złotowej 1. Dywizjonu Artylerii Konnej, 1-złotowej 12. Dywizjonu Artylerii Konnej.

że popiersie żołnierza⁹, miecz z liściem dębu¹⁰, alegoria spółdzielczości¹¹, postać żołnierza¹², dwie postacie na tle zboża¹³, odznaki pułkowe¹⁴. Rewersy monet były dość jednolite. Wykonawcą i realizatorem zamówień na monety wojskowe były Zakłady Przemysłowe Bronisława Grabskiego w Łodzi przy ulicy Zakątnej 59/61 (obecnie ul. Kapitana Stefana Pogonowskiego). Projektantem i twórcą stempli był znany grawer – Maurycy Kendrzeński.

W Płocku w 1921 roku powstała spółdzielnia 4. Pułku Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej (4. psk) w Koszarach Warszawskich im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Osobowość prawną uzyskała 6 października 1923 roku po zarejestrowaniu się w Sądzie Okręgowym w Płocku i przyjęła nazwę „Spółdzielnia Spożywcza 4. Pułku Strzelców Konnych w Płocku z odpowiedzialnością udziałami”¹⁵. Wiemy, że jej sklep (kantyna) prowadzony przez kaprała Warszawskiego, znajdował się w budynku dowództwa 13. Brygady Kawalerii w Alejach Kilińskiego. Drugi punkt sprzedaży, dla żołnierzy, umieszczony był wewnątrz koszar. Asortyment obu sklepów był bardzo zróżnicowany i nastawiony na prognozowany popyt, np. na modlitewniki¹⁶. Wymowna jest lista towarów zamieszczona w rozkazie dowódcy 4. psk, nr 60 z 13 marca 1925¹⁷, informująca, że w koszarowym sklepie można było nabyć: naboje kalibru 7,65 mm, portmonetki, portfele, zegarki, brzytwy, nożyczki, łyżki, chusteczki, gwiazdki oficerskie, grzebienie, pędzle do golenia, ostrogi, temblaki oficerskie i podoficerskie, spinki, rękawiczki skórkowe i trykotowe, wężyki oficerskie, podoficerskie i żołnierskie, szczotki, skarpetki, papierośnice, pasy oficerskie, pasty do metali, ołówki, gumki do ołówków, konserwy etc. Początkowo sprzedawany był też alkohol. Ze sklepu żołnierskiego został on wycofany na przełomie 1926 i 1927 roku, a ostatecznie zniknął z koszar w 1936 po rozkazie Ministra Spraw Wojskowych. Na walnym zebraniu członków, 5 marca 1932, podjęto uchwałę, zapisaną następnie w rejestrze spółdzielni 1 października i ogłoszoną 25 listopada tego roku¹⁸, która dotyczyła podniesienia udziałów do 10 złotych i kredytowania sprzedaży towarów tylko członkom, do wysokości określonej przez radę nadzorczą.

W latach 1923-1934 spółdzielnia emitowała monety o wartości 10, 20, 50 groszy oraz 1 złotego. W znanych bilansach spółdzielni nie ma informacji o wielkości emisji poszczególnych monet. Według badań historyka i znawcy przedmiotu, Mirosława Bartoszewickiego, na emisję czteronominatową złożyło się 13 000 monet, na łączną kwotę 7250 zł. Monet dziesięcio- i dwudziestogroszowych było po około 2500, pięćdziesięciogroszowych – 3000, jednozłotowych – 5000¹⁹.

⁹ Popiersie żołnierza widnieje na monetach: 1- i 5-złotowej Szkoły Podoficerów Zawodowych Piechoty nr 8, 1-złotowej 10. baonu Korpusu Ochrony Pogranicza.

¹⁰ Miecz z liściem dębu widnieje na monetach: 20-groszowej oraz 1- i 5-złotowej Szkoły Podchorążych Piechoty.

¹¹ Alegoria spółdzielczości (mężczyzna z młotem i kulą ziemską) widnieje na monetach: 1-, 2- i 5-złotowej 41. Pułku Piechoty, 10-, 20- i 50-groszowej oraz 1-złotowej Szkoły Podchorążych Piechoty.

¹² Postać żołnierza widnieje na monetach: 50-groszowej i 1-złotowej Dywizjonu Szkolnego Żandarmerii.

¹³ Dwie postacie na tle zboża widnieją na monecie 5-złotowej Marynarki Wojennej w Gdyni.

¹⁴ Znaki pułkowe widnieją na następujących monetach: sztandar na monetach 50-groszowej oraz 1- i 5-złotowej 24. Pułku Piechoty, odznaka pułkowa 61. Pułku Piechoty na monecie 1-złotowej, gryf kaszubski na monetach 50-groszowej oraz 1- i 5-złotowej 66. Pułku Piechoty, swastyka z gałązką jodły na monetach 10-, 20- i 50-groszowej oraz 1- i 2-złotowej 2. Pułku Strzelców Podhalańskich, odznaka pułkowa na monetach 50-groszowej i 1-złotowej 6. Pułku Ułanów Kaniowskich, pogoń litewska na monetach 1- i 5-złotowej 10. Pułku Ułanów, odznaka pułkowa na monetach 50-groszowej i 1-złotowej 10. Pułku Strzelców Konnych, odznaka pułkowa na monecie 1-złotowej 10. Kaniowskiego Pułku Artylerii Polowej, armata na monetach 50-groszowej i 1-złotowej 18. Pułku Artylerii Polowej, odznaka pułkowa na monetach 1- i 5-złotowej 4. Pułku Artylerii Ciężkiej, odznaka pilota na monecie 1-złotowej 3. Pułku Lotniczego, odznaka pancerna na monetach 50-groszowej i 1-złotowej 4. Dyonu Pancernego, odznaka pułkowa na monetach 50-groszowej i 1-złotowej 9. Pułku Saperów, proporzec jazdy na monetach 5-, 10-, 20- i 50-groszowej oraz 1-, 2- i 5-złotowej Centrum Wyszkozenia Kawalerii.

¹⁵ „Polska Zbrojna” 1923, nr 280 [13 XI].

¹⁶ M. Trubas, *Spółdzielnie wojskowe w garnizonie Płock* [niepublikowany referat wygłoszony podczas sesji naukowej poświęconej 4. Pułkowi Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej i rocznicy wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. w Towarzystwie Naukowym Płockim 17 VIII 2007].

¹⁷ CAW, sygn. I.321.34.1.

¹⁸ „Wojskowy Przegląd Spółdzielczy – Społem” 1932, nr 18-22 [25 XI].

¹⁹ M. Bartoszewicki, *Monety spółdzielni 4 PSK z Płocka*, „Warszawskie Zeszyty Numizmatyczne” 2008, nr 3 (21), s. 7.

Proces likwidacji²⁰ spółdzielni rozpoczął się w 1934 roku i trwał dość długo. Znane są nazwiska 23 członków zarządu i ich zastępców oraz członków komisji likwidacyjnej. Prezesami zarządu byli m.in.: wachmistrz Jan Borowski (1923), porucznik Włodzimierz Białobłocki (1926), rotmistrz Stefan Dukaj (1927), wachmistrz Zygmunt Krysztyniak (1928), porucznik Henryk Konstantynowicz (1930). Funkcje zastępcy prezesa pełnili: wachmistrz Zygmunt Hain (1923), wachmistrz Jan Kwapisz (1923), plutonowy Feliks Woźniak (1923), wachmistrz Władysław Kuś (1928), wachmistrz Franciszek Skrzypczyński (1928), wachmistrz Ludwik Moryń (1930, 1933), kapitan Edward Junkiewicz (1933), chorąży Józef Ptaszyński (1933). Skarbnikami spółdzielni byli: kapral Paweł Jefremienko (1923), wachmistrz Eugeniusz Keller (1930, 1933), kapral Józef Sierant (1933).

Oceniając dane statystyczne spółdzielni można powiedzieć o dobrym wyposażeniu sklepu i kasyna w towary i o dużych obrotach rocznych. Byli także dłużnicy oraz, widoczna w 1934 roku, strata spółdzielni.

10 groszy
av. Napisy: górą łukiem SPÓŁDZIELNIA, pośrodku 4 p. / STRZ. / KON. / PŁOCK, dołem łukiem ZIEMI ŁĘCZYCKIEJ.
rew. Napis w otoku: MARKA KREDYTOWA, pośrodku nominat – liczba 10 i wyraz GROSZY pomiędzy dwiema poziomymi liniami.
Cynk, okrągła, Ø 18,4 mm.

20 groszy
av. jw.
rew. Napis w otoku: MARKA KREDYTOWA, pośrodku nominat – liczba 20 i wyraz GROSZY pomiędzy dwiema poziomymi liniami.
Cynk, okrągła, Ø 21,1 mm;
z kolekcji Zygmunta Różalskiego z Płocka.

50 groszy
av. jw.
rew. Napis w otoku: MARKA KREDYTOWA, pośrodku nominat – liczba 50, nałożona na poziomy napis GROSZY, u dołu ozdobnik – „samolocik”.
Cynk, okrągła, Ø 22,1 mm.

1 złoty
av. jw.
rew. Napis w otoku: MARKA KREDYTOWA, pośrodku nominat – cyfra 1, nałożona na fantazyjną literę Z, u dołu ozdobnik – „samolocik”.
Aluminium, okrągła, Ø 23,5 mm.

Spółdzielnia nie wypłacała swym członkom dywidend od udziałów. Nadwyżki szły na fundusz socjalny i inne cele. Finansowano kształcenie szeregowców i ich doskonalenie zawodowe, działalność sportową, wycieczki, zakupy prasy i książek, abonamenty radiowe oraz działalność świetlic pułkowych

²⁰ „Wojskowy Przegląd Spółdzielczy – Spółem” 1934, nr 9-10 [25 V]: *Do Rejestru Sądu Okręgowego w Płocku wciągnięto w dniu 26 marca 1934 r. następujący wpis pod nr 122 przy firmie „Spółdzielnia Spożywcza 4 Pułku Strzelców Konnych w Płocku z odpowiedzialnością udziałami”. Na mocy uchwał Walnego Zgromadzenia z dnia 17 stycznia i 12 lutego 1934 roku przystąpiono do likwidacji Spółdzielni. Do Komisji likwidacyjnej zostali powołani: 1. mjr Ważyński Karol, 2. rtm Pawlein-Szwili Jerzy, 3. wachm. Keller Eugeniusz, 4. wachm. Marcinkowski Karol. Płock dnia 11 maja 1934 roku.*

50 groszy z kontramarką „KO”.

i szwadronowych. W okresie likwidacji ograniczono funkcjonowanie monet tylko do kasyna oficerskiego. Z dużym prawdopodobieństwem możemy sądzić, że były one tam w użyciu do 1939 roku. Monety te zostały dodatkowo oznakowane kontramarką „KO”.

Drugą spółdzielnią, która funkcjonowała w garnizonie płockim w okresie międzywojennym, była spółdzielnia utworzona przy 8. Pułku Artylerii Polowej (8. pap). Zawiązała się ona i uzyskała osobowość prawną 6 lipca 1923 roku po zarejestrowaniu się w Sądzie Okręgowym w Płocku, w Rejestrze Spółdzielni (RS) pod numerem 106²¹. Przyjęła nazwę „Spółdzielnia Spożywcza 8. Pułku Artylerii Polowej z odpowiedzialnością udziałami Płock”. W pierwszym roku działalności podlegała

Wybrane dane statystyczne spółdzielni 4. psk							
Lp.		1929	1930	1931	1932	1933	1934
1.	Członkowie/pracownicy	90/2	101/–	114/–	111/1	78/–	74/–
2.	Towary w cenie kupna (zł)	9 580	7 894	4 912	5 137	2 693	–
3.	Zadłużenie członków (zł)	5 425	11 763	12 733	12 282	7 125	3 173
4.	Wartość nieruchomości (zł)	3 286	3 150	2 811	2 537	2 200	–
5.	Wysokość udziałów (zł)	1 085	1 074	1 181	1 143	800	770
6.	Fundusze specjalne (zł)	4 210	4 210	4 320	6 074	4 321	4 627
7.	Wierzyciele (dostawcy) (zł)	20 703	16 791	12 175	8 962	6 005	3 627
8.	Nadwyżki lub straty (zł)	2 670	7 301	2 778	3 206	1 848	-3 256
9.	Obroty roczne (zł)	102 850	138 099	53 200	40 902	38 156	16 350
10.	Zysk brutto (zł)	10 654	6 977	4 112	4 060	2 781	1 181
11.	Inne dochody (zł)	–	219	–	1 350	2 059	–

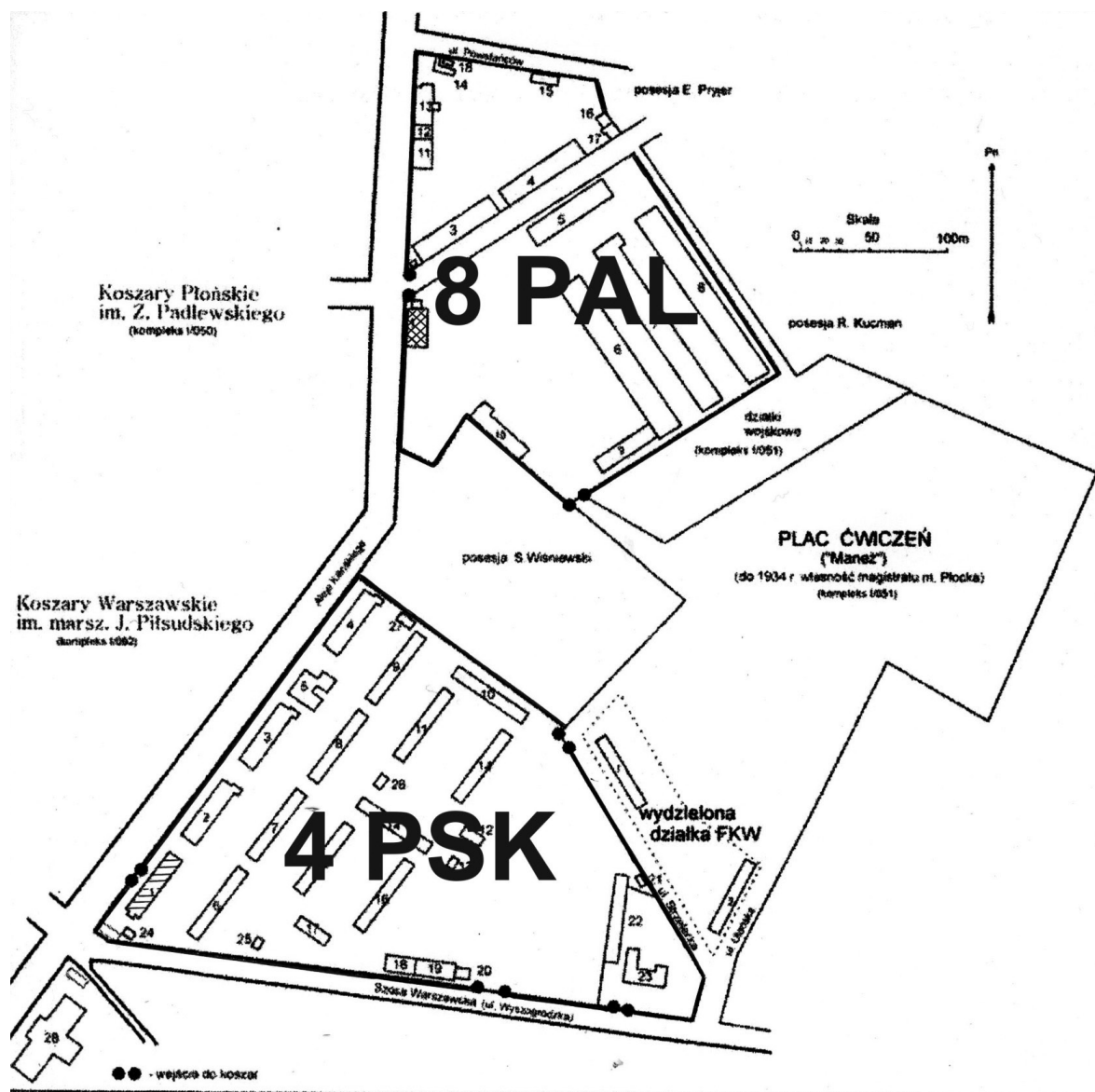
Hurtowni Spółdzielni Wojskowych Okręgu Korpusu nr 1 w Warszawie, a od roku 1924 należała do Związku Rewizyjnego Spółdzielni Wojskowych. Znanym sprzedawcą jej sklepu, usytuowanego przy placu Dąbrowskiego, był ogniomistrz Józef Nawrocki. Podczas obrad walnego zgromadzenia członków 30 stycznia 1929 roku zmieniono statut spółdzielni. Podwyższono wtedy kwotę udziału z 1 zł na 25 zł, przeznaczono 150 zł na kasyno wojskowe (nie wiemy jednak, o które kasyno chodziło, w koszarach czy u zbiegu ul. Warszawskiej i Misjonarskiej) oraz wprowadzono zapis, iż wszelkie ogłoszenia będą publikowane w „Wojskowym Przeglądzie Spółdzielczym *Społem*”. Podczas innego zgromadzenia, 13 lutego 1932, zmodyfikowano, z uwagi na zmianę nazwy pułku, nazwę spółdzielni na „Spółdzielnia Spożywcza 8. Pułku Artylerii Lekkiej w Płocku z odpowiedzialnością udziałami”²². W 1934 roku ukształtowała się ostateczna jej nazwa: „Spółdzielnia 8 pal z odpowiedzialnością udziałami w Płocku”. 16 października tego samego roku ponownie podniesiono koszt udziału, tym razem do 30 zł.

Członkiem tej spółdzielni mógł zostać każdy żołnierz, co było nowością w dotychczasowej praktyce, lecz kredyt mógł otrzymać tylko ten z przydziałem do 8 pap (pal). W pierwszych miesiącach działania członkami byli również szeregowcy, a w zarządzie znaleźli się nawet kanonier i bombardier. Z rejestrów znanych jest 36 nazwisk²³. Wśród nich znajdują się nazwiska osób pełniących obowiązki przewodniczą-

²¹ M. Bartoszewicki, *Czy były bony spółdzielni 8 PAL z Płocka*, „Warszawskie Zeszyty Numizmatyczne” 2009, nr 4 (26), s. 16-19.

²² Zmiana została dokonana przez wpis do RS 106 z 10 VII 1932.

²³ M. Bartoszewicki, *Czy były bony...*, s. 17.

- ▣ Kasyno 8. Pułku Artylerii Lekkiej
- ▣ Kasyno 4. Pułku Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej

Rozplanowanie garnizonu płockiego;
 na podst.: M. Trubas, *Płocki garnizon Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, Warszawa 2008, s. 433
 (plan koszar zmodyfikowany dla potrzeb artykułu).

cego: podpułkownik Leonard Tucher (1923), major Jerzy Chorzewski (1925, 1931), kapitan Adam Łocz (1928), porucznik Edward Ziółkowski (1935) i nazwiska zastępców przewodniczącego: kapitan Edward Witliński (1929), ogniomistrz Tadeusz Bombała (1931), starszy ogniomistrz Józef Borowiec (1931), kapitan Edward Braun (1923), ogniomistrz Henryk Pupik (1926), plutonowy Ignacy Furmańczyk (1933), chorąży Adam Liwicki (1929).

Ostatniego wpisu do RS dokonano 31 października 1936 roku. Mówił on o rozwiązaniu spółdzielni i dopisaniu do jej nazwy słów: „w likwidacji”. Spółdzielnia miała zakończyć swoją działalność z początkiem 1937 roku, jednak faktycznie nie istniała już od 1935, a to z powodu ogromnych strat poniesionych

Porucznik (kpt.) Edward Ziółkowski,
przewodniczący spółdzielni w 1935 r.

Kapitan Edward Witliński,
zastępca przewodniczącego spółdzielni w 1929 r.

w latach 1931-1935. Spółdzielnia prowadziła sklep, świetlicę z małą gastronomią, fryzernię i obsługiwała dwa kasyna. Uwzględniając wartość proponowanych towarów i roczne obroty, należy stwierdzić, że była firmą dobrze prosperującą pod względem ekonomicznym. Prowadziła też działalność kulturalną, w tym bibliotekę wartowniczą. Jednak brak konsekwencji w ściąganiu należności od dłużników i wierzycieli doprowadził do jej upadku.

Wybrane dane statystyczne spółdzielni 8. pał						
Lp.		1926	1928	1930	1932	1934
1.	Kasa (zł)	488	1 904	3 231	386	495*
2.	Towary w cenie kupna (zł)	2 932	12 120	8 729	6 380	3 220
3.	Zadłużenie członków (zł)	2 737	10 021	5 818	11 785	2 056
4.	Wysokość udziałów (zł)	368	328	2 560	2 444	2 520
5.	Fundusze własne (zł)	528	2 152	9 036	10 048	3 102
6.	Wierzyciele (dostawcy) (zł)	3 850	8 230	6 769	11 559	2 906
7.	Nadwyżki lub straty (zł)	2 150	1 767	639	-976	-806
8.	Obroty roczne (zł)	45 515	85 544	82 777	65 370	37 867
9.	Zysk brutto (zł)	6 277	8 339	9 492	7 913	5 863
10.	Członkowie/pracownicy	101/5	89/4	109/2	97/3	89/4

* Dodatkowa lokata 192 zł (pożyczka państwowa)

Dzięki przeprowadzonym badaniom spółdzielczości wojskowej w Płocku udało się znaleźć wiele dokumentów, które pozwalają na ocenę jej działania i przydatności. W przypadku spółdzielni 4. psk zidentyfikowano jej monety, znajdujące się w kolekcjach prywatnych i zbiorach płockich muzeów. Wśród nich najszybsze są monety dziesięciogroszowe i te z kontramarką. Mniej wiemy o spółdzielni 8. pal. Badaczom do dnia dzisiejszego nie udało się natrafić na jej monety lub banknoty. Obie spółdzielnie funkcjonowały w tym samym czasie, oferowały towary o zbliżonej wartości, miały porównywalne obroty, w jednej i drugiej zdarzały się długi nieuczciwych kontrahentów. Efekty ich działania były podobne, trudno więc przypuszczać, aby pieniądź zastępczy istniał tylko w jednej. Spółdzielnia powstała przy 8. pal zapewne też miała swoje znaki pieniężne. Odszukanie tych walorów jest wyzwaniem dla badaczy historii Płocka i historii wojskowości.

Pieniądź wojskowy był nierozłącznie związany z żołnierzem, służył mu przez dziesięciolecia. W okresie panowania rosyjskiego stał się jedyną możliwością otrzymania kredytu na poczet przyszłego żołdu. Wykorzystywany w określonych miejscach, pozwalał na zaspokajanie podstawowych potrzeb żywieniowych, później również kulturalnych. Podobną funkcję pełnił w okresie międzywojennym w płockim garnizonie. Jednak zawsze był elementem identyfikującym i łączącym żołnierza z jego jednostką wojskową. Pieniądź wojskowy jest barwnym składnikiem historii wojska polskiego.

Konrad Jan Waluś, Jan Henryk Waluś

Money used by military men in Płock (summary)

An intrinsic part of the local community, military units have always been stationed in the thousand-year-old city of Płock. After the failed November Uprising of 1831, the buildings which had been occupied by the army of the Kingdom of Poland were taken over by Russian regiments. Their commanders, officers and non-commissioned officers, who had been transferred to Płock from the interior of the Russian Empire, served among the hostile inhabitants of our city, whose linguistic and religious identity was distinct from theirs. Officers' Clubs came into existence in Płock as the Russian military men had problems with possessing money and spending it on everyday needs. Initially, these clubs were where they could spend their leisure time and take part in various cultural activities; they had reading rooms, game rooms, dance rooms and reception rooms at their disposal. Later on, licensed shops and casinos were opened, too.

In the last quarter of the 19th century, military cooperatives began to be established in Płock, on the pattern of the garrisons in the Military District of Warsaw. The first such cooperative was formed at the 3rd rifle battalion, where substitute 2-, 5- and 15-kopek coins were introduced. They were used within this military unit only. The 4th rifle battalion followed the 3rd one; they issued 1- and 2-kopek coins for their own use. Once the Russian regiments had left Płock for Gostynin and Łódź, these coins ceased to exist in the garrison of Płock. After Poland regained its independence in 1918, the 4th Rifle Regiment of the Łęczycza District stationed in Płock formed their own cooperative in 1923, and issued 10-, 20- and 50-grosz coins as well as 1-zloty coins. Soon afterwards, the 8th Artillery Regiment formed their cooperative, too. Shops selling basic goods were opened and these coins became legal tender in the regiment casinos; the officers and soldiers could buy groceries, alcoholic drinks, ammunition, combs, pencils, socks and even prayer books.